

Kolozsvár vonzása és vonzáskörzete a XIX. században

A településtudományok művelői földgolyónk települési hálózatát gyakran hasonlítják csillagrendszerhez, s következőképpen olyan szakkifejezéseket használnak, amelyek korábban főként a csillagászatban voltak honosak. A településföldrajzi, városszociológiai írásokban fő- és albolygókról, pólusokról és ellenpólusokról, vonzásterekről és -körzetekről olvashatunk, azazhogy a városoknak olyan hierarchiájával találkozunk, amelyben a csúcson néhány világváros helyezkedik el, aztán a fővárosok s más nagyvárosok, valamint vidéki kisvárosok következnek; itt az egyes várostípusok mások bolygóiként szerepelnek, de mindegyik város, amennyiben megfelelő funkciót tölt be, vonzásában tartja vidékét, annak természeti s emberi erőforrásait pedig hasznosítja. Erdei Ferenc *Város és vidéke* című, szakmai körökben klasszikusnak számító könyvében a város lényegét éppen vidékével való funkcionális kapcsolatrendszerében keresi. A várostörténészek közül Fernand Braudel kutatja kitartóan és eredménnyel a várost vidékében. Mivel az ilyenszerű kutatás mind módszere, mind terminológiája révén nagyon is korszerű, s nemcsak elméleti, hanem gyakorlati célokat is követ, a tudomány és a társadalom számára egyaránt hasznos lehet.

Város és vidéke sokrétű és -szálú viszonyában — és ezt a vonatkozó tudományok egyöntetűen bizonyítják — a népességmozgásoknak, társadalmi és területi mobilitásoknak nagyon jelentős a szerepük, hiszen a vidéki népesség jelentette mindenkor a városok növekedésének egyik fő (időnként egyetlen) forrását. Az viszont már újabb keletű, s még megoldatlan kérdés, hogy mekkora tulajdonképpen az a demográfiai mező, amely egyik vagy másik várostípus vonzáskörzetéhez tartozik; ez amiatt is nehéz kérdés, mivel a vonzáskörzet határai is változnak. Bár kétségkívül a legsikerültebb megoldások egyike, mégsem elégít ki Spencer meghatározása, amely szerint „a városok vonzása egyenesen arányos a tömegükkel s fordítottan arányos a távolsággal“. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a történeti s földrajzi-táji dimenzió nem hagyható figyelmen kívül; más volt a városok vonzása például az ipari forradalom előtti, illetőleg utáni európai társadalmakban, és miként alakul ma a kommunikáció káprázatos fejlődése következtében azokon a területeken, amelyek csak most indulnak el az ipari civilizáció felé vezető úton. Úgy véljük, hogy konkrét esettanulmányok nagy számára van szükség, s ezek közül nem hiányozhat a várostörténet, a múlt dimenzióinak feltárása révén segítheti korunk egyik legjellegzetesebb társadalmi jelenségének, az urbanizációnak a kutatását. Az alábbiakban vázlatos áttekintés keretében ennek lehetőségére szeretnénk utalni.

Miért éppen Kolozsvár és a XIX. század?

Röviden azért, mert bizonyosan Kolozsvárnak volt az erdélyi városok között a legtöbb *központi szerepköre*, és ez a város gyakorolt ezáltal különösen erős vonzást Erdély vidéki népességére. És tömegét tekintve, ez a vonzás éppen a XIX. században volt a legerősebb, amikor Erdély társadalma kibontakozott a feudális rendiség szorításából, s a XVIII. századi szerény kezdetek után rálépett a kapitalista gazdaságfejlődés és polgári társadalomszerveződés útjára.

1. A vizsgálódást mégis korábbi időkben kell inditanunk, hogy észlelhessük Kolozsvár szerepköreinek átalakulásait, tehát a vonzás infrastruktúrájának változásait. Mert ha a *vonzást mint belső szerkezeti (strukturális) folyamatot fogjuk fel*, azt is szem előtt kell tartanunk, hogy ennek a különböző történeti korokban változott a tartalma. Látnunk kell tehát: mi gyakorolt az egyes korokban vonzást, és hogy erre a „kihívásra“ milyen társadalmi rétegek és hol válaszoltak a leghamarabb. Írott történeti forrásaink egy ilyenszerű kutatást már a XIV—XV. századtól lehetővé tesznek.

Kiindulásként talán nem árt emlékeztetni arra az ökológiai tényre, hogy Kolozsvár három — gazdasági szempontból eléggé eltérő arculatú — nagytáj, vidék találkozási pontján települt: nevezetesen a mezőgazdasági jellegű Mezőség, a hasonló arculatú, de boráról és gyümölcséről is nevezetes Szilágyság, valamint a bányászata és erdővagyoná folytán kiemelkedő Erdélyi-szigethegység határmezsgyéjén.

Ennek a történeti Erdélynek mintegy a felét kitevő nagy területnek a „kapuvárosa“-ként s a nyugat—keleti és fordított irányú átmenő kereskedelemnek is útjában — a Királyhágó előterében — fekvő kereskedővárosként, Kolozsvár kétségkívül rendelkezett bizonyos helyzetű erővel, előnyökkel. Ezek mellett, Kolozsvár viszonylag gyors emelkedését a települési hierarchiában a központi hatalom városfejlesztő politikájának, valamint belső szervezettségének köszönhetette.

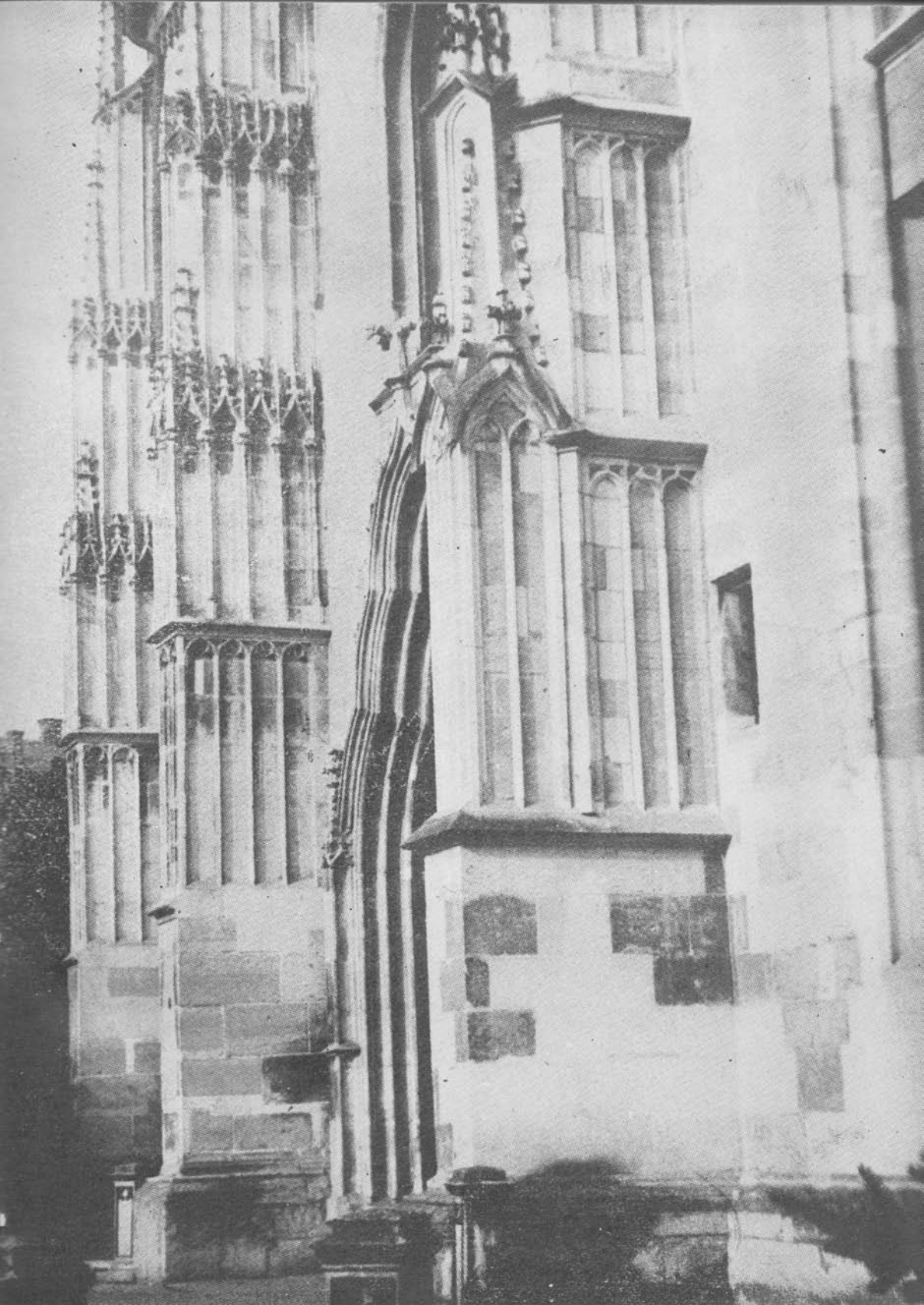
A tatárjárás pusztításait követő visszaesés után a XIV. században a városfejlődés lendületessé vált, a XV. század pedig már Kolozsvár történetének virágzó szakaszához tartozik. Határkő volt történetében az 1316-os év, amikor Károly Róbert az addig falusias települést *várossá nyilvánította* (civitas Kuluswar). Hogy nem egyszerűen jogi változásról volt szó, azt minden másnál jobban bizonyítja a városi funkciók terjedése; ezután nem a mezőgazdaság, hanem az *ipar és kereskedelem volt a fő jellegzetessége* (a céhes ipar első írásos említése 1369-ből való). S nem is valami helyi érdekű iparüzésre és kereskedelemre kell gondolnunk: Kolozsvár polgárait Nagy Lajos 1370-ben Erdély-szerte érvényes vámmentes áruszállítási joggal ruházta fel (a következőkben egész Közép-Európában, néha távolabb is jelen voltak a helyenként ugyancsak vámmentességet élvező kolozsvári kereskedők), ami vonzáskörzete határainak nagymérvű kitágulásához vezetett. Ezzel Kolozsvár kilépett önköréből. Annál inkább, mivel 1370-től királyi szabadságlevél lehetővé tette bármely szabadrendű ember beköltözését, sőt a személyi függőségben élő jobbágy is élhetett ezzel a joggal, ha előzőleg teljesítette kötelezettségeit. Ezután *hosszú ideig Kolozsvár nyílt város volt*.

Az ilyen módon is gyarapodó népesség viszont már nem fért be a bekerített Óvárba, azaz a régi városba, hanem melléje települt, rövidesen olyan új városrészt hozva létre, amelynek méretei a régít többszörösen meghaladták. Ez már a teljes középkori Kolozsvár, amelynek európai szintű fejlődését két további esemény mozdította elő: először az, hogy Zsigmond király 1405-ben megengedte a megnövekedett város *falakkal való körülkerítését*, másodszor pedig az, hogy magasabb városi rangra emelkedett: az előbb említett uralkodó *szabad királyi várossá nyilvánította*.

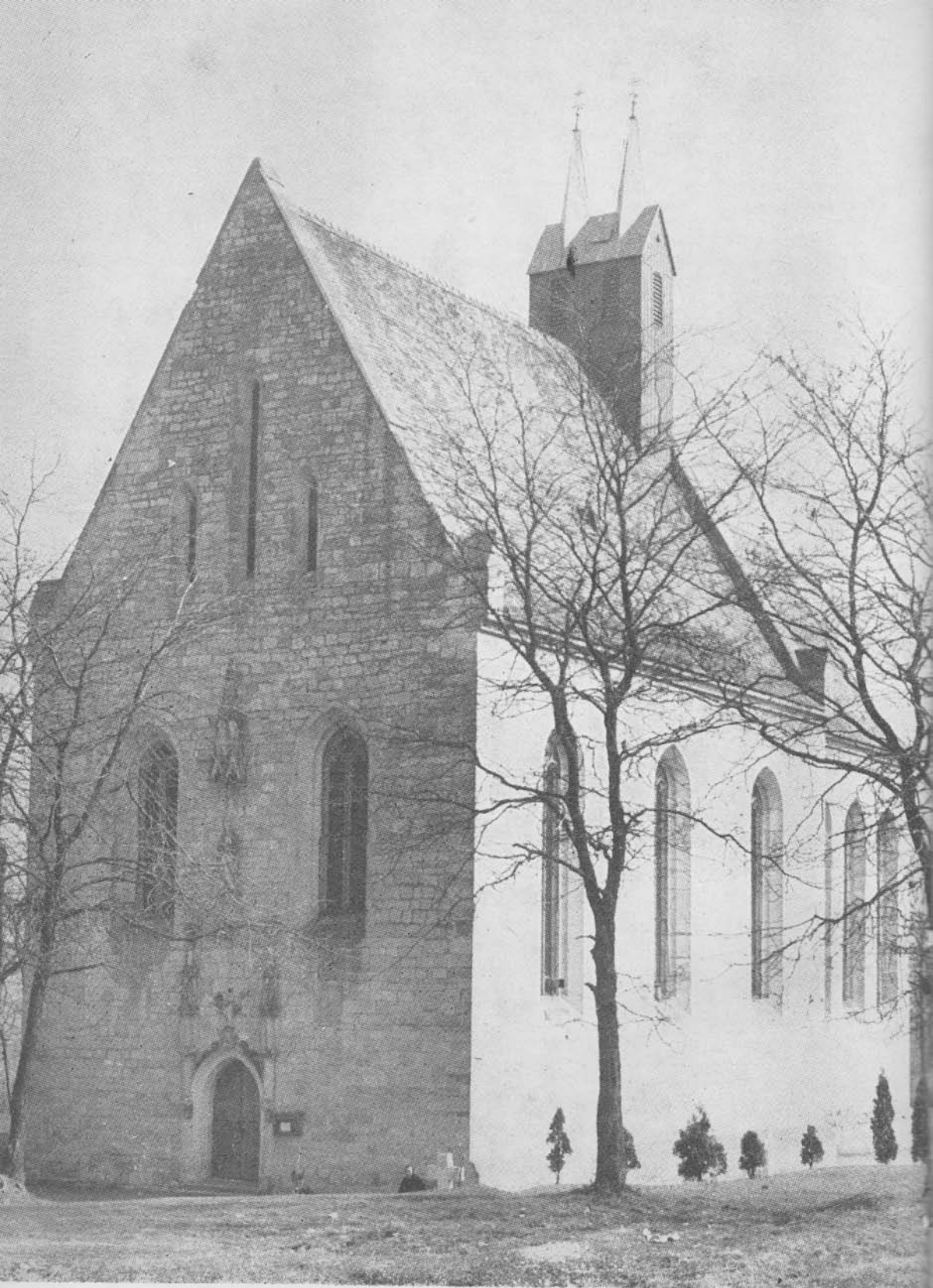
A fentiek következtében Kolozsvár öngazgatási joggal, saját belső renddel bíró külön testté vált az erdélyi feudalizmus világában. S mivel Mátyás király különösen a szívén viselte szülővárosának sorsát, nemcsak hogy megerősítette elődei kiváltságleveleit, de újabbakkal ruházta fel Kolozsvárt. Ilyen biztonság alapokon fejlődött tovább az erdélyi fejedelemség megalakulása után is: bár nem volt főváros, sokkal emlegettek az ország első városaként (civitas primaria), illetőleg „kincses“ városként.

Mindent egybevetve, a XIV—XVII. században az ipar s az országra, valamint Közép-Európára is kiterjedő kereskedelem bizonyult legfőbb funkciójának: a XVI. században több mint 30 céhes ipar 60 iparágat művelt. Érthető, hogy egyre több vidéki mesterember és iparoslegény kérte bebocsátását a biztonságot s anyagi gyarapodást ígérő városba. Azonban ekkor már nemcsak a nagyjából szász közönség kezén levő iparüzés és kereskedés a város szerepe: közben kiépült szellemi-kulturális belső struktúrája is, és ebben a magyar közösség volt túlsúlyban. Egyházi központ jellegét a reformáció: a lutheránusok, a kálvinisták és az unitáriusok közti hitviták s *egyházszervezések* domborították ki; a XVI. század közepe óta nyomdája, majd a század végétől a Báthori-féle katolikus főiskola alapításától (1581) ezáltal is egész Erdélyre kiterjedt a vonzása. Ezek s más városi tényezők (ispotály, gyógyszertár, fürdő s mindenekelőtt *rendezett belső élete*) hatására a XV—XVII. században *Kolozsvár város polgárának lenni rangot jelentett*. Mint jellemző esetet említjük meg (nem volt egyedi), hogy 1614-ben Bölöni Gáspár fejedelmi titoknak érdemesnek tartotta önként lemondani nemesi előjogairól, hogy így teljes jogú tagja lehessen a kolozsvári res publicának. (Legyen szabad itt kitérnünk arra, hogy miután a hóstátok is a város részévé válnak, s ezek földművelői városi polgárjogot nyernek, erre lesznek a legrátartibb módon büszkék; a hóstátok még egy-két évtizede is azzal utasították vissza a paraszt megnevezést, hogy: „mi kolozsvári polgárok vagyunk!“)

Ebben a korszakban már *statútumok, szabályzatok pontosan körülírták a városba való költözhetés feltételeit*; ha korábbi századokban olykor még a szökött jobbágyot is megvédte a város, megengedve letelepedését, ezután általában csak *szabadrendű s a vagyonosodásra is kezességet ígérő személy kaphatta meg az engedélyt a hűségeskü letételére, illetőleg a városi polgárjog elnyerésére*. De a település folytonos volt, s ennek során került a magyarság túlsúlyba — a céhes ipart addig uraló — szászokkal szemben. A bevándorlás eredményeként (a belső szaporulatot sem hagyva figyelmen kívül) a város népessége gyorsan növekedett: lélekszáma 1453-ban, az első ránk maradt összeírás szerint, 4500—5500 lehetett, de már 1593-ban, amint azt Csetri Elek bizonyítja, 8000—8500-ra emelkedett, s csak



KARÁN JÓZSEF: KOLOZSVÁRI GÓTIKA



CSOMAFAY FERENC: KOLOZSMONOSTOR

Brassótól maradt némileg el az erdélyi városok közül, de több olyan európai városnál volt nagyobb, mint Zürich, Drezda, Bazel.

De a „kincses“ korszak a XVII. század közepén véget ért.

Kolozsvár hanyatlásának elindítója külső tényező volt: Várad elestével a közvetlen török uralom Erdély határáig terjedt ki, emiatt Kolozsvár „véghely“ lett. Ez pedig belső szerkezeti változásokhoz vezetett; ettől kezdve a vármegye hatósága alól eddig kivett szabad királyi város több vonatkozásban Kolozs vármegye főispánjának rendelődtől alá, aki egyben Kolozsvár főkapitányi tisztét is betöltötte. Mindezek miatt városi öngazgatását részben elveszítette. A török és tatár dúlások, valamint a többrendbeli belső villongások mind a romlás felé taszították Kolozsvárt. Régi gazdasági funkcióit az után sem sikerült visszaszereznie, hogy a törököt Magyarországról és Erdélyből kiűzték. Annál inkább nem, mert az Erdélyben berendezkedő új Habsburg-uralom nem kedvezett neki, sőt elnyomta: még ha formálisan meg is bocsátott amiatt, hogy a város polgárainak jó része Rákóczi Ferenc szabadságharc mellé állt, a valóságban nem felejtette el. Ha eleddig Kolozsvár nagyrészt „ellenbolygó“, versengő város nélkül növekedett, ezután Szeben nemegyszer az „ellenpórus“ szerepét töltötte be. Elég utalnunk arra, hogy az erdélyi főkormányzók székhelyét egy 1732-ben hozott felsőbb rendelkezés alapján áttették Kolozsvárról (1718 óta volt itt) Nagyszebenbe, ahol már régebbi helyet kapott az erdélyi General-Kommandó (főhadparancsnokság), a Thezaurariátus (kincstartóság) és más főhivatalok. Ezek emelték Szeben rangját, segítették haladását, míg Kolozsvár egyre inkább lemaradt. A kolozsvári polgárság és nép 1741-ben, fél évszázaddal az uralomváltás után, mintegy védekezésésképpen, okkal panaszkodott arról, hogy a sok sarcoltatás és dúlás, valamint más okok miatt „ma e város nem kincses Kolozsvár, hanem szegény és elnyomorodott koldusvár“. Természetesen vonzástera is jócskán leszűkült.

2. Kolozsvár tehát régi nagyságának csak a nosztalgiájával érkezett el az újkor küszöbére, de annyira mégsem süllyedt le, hogy kedvezőbb külső feltételek bekövetkeztével új erőre ne kaphasson. Ami a XIX. században be is következett. Ekkor helyi és helyzeti energiáit értékesítve olyan központi szerepkörhöz jutott, amely neki eddigi történetében a legkiterjedtebb tevékenységi mezőt biztosította. Igaz, hogy nem annyira ipara s kereskedelme révén, bár ez is jelentékenyen növekedett, hanem inkább kultúrélete és tudományos intézményei, valamint közigazgatási s társadalomszervezési funkciói révén. Azonban a XIX. század sem volt egységes korszak: első felét inkább még a régi, feudális világból való kibontakozás, második felét viszont már a fejlett kapitalizmus jellemezte; s közepén lezajlott a polgári forradalom és szabadságharc.

Az új fellendülését biztosító központi funkciói közül elsőként azt kell megemlítenünk, hogy 1790-ben Szebenből visszaköltözött Kolozsvárra az erdélyi kormányzók (Gubernium), s ezután itt tartották, egy kivételével, az országgyűléseket is. Ezeknek a városfejlesztésre gyakorolt hatásáról Jakab Elek így írt: „Ez anyagi téren maga után vont a szebb építkezést, az utcák és terek kikövezését, a főtér megtisztítását, a rendőri intézmény szervezése a jobb rendet és nagyobb tisztaságot; szellemi téren a felsőbb oktatás erős lendületet vett s nagy számú művelt és vagyonos új lakosokkal mintegy varázsütésre egy magasabb társadalom s műveltebb társadalmi élet fejtett ki. Ez Kolozsvárt egy fensőbb művelődési pályára újtárra állította, megadván a lehetőséget arra, hogy az erdélyi részek politikai és társadalmi központjává s vezetőjévé legyen s a nemzeti fejedelmek alatti tekintélyét ismét visszaszerezze.“ A város legkiválóbb monográfusa jól érzékelteti a változásokat; de ki kell emelnünk, hogy amiről ő ír, *más város*, mint volt a fejedelemség idején: abban a nemes megtűrt volt csupán, aki aztán azon igyekezett, hogy polgári jogokat szerezzen, most a nemesi elem lesz a hangadó, s ezzel a nemesi életmód is bevonul a hajdani cívisvárosba. A nemességgel egy időben jelentős számú művelt és tevékeny értelmiségi tisztviselővel gyarapodott a város lakossága: Bölöni Farkas Sándor, Szentiványi Mihály, Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek és mások neve sokat mond arról, hogy mit nyert velük Kolozsvár. Voltaképpen ők egy liberális nemesi csoporttal s a pedagógus értelmiség legjavával a *szabadelvű polgári társadalomszervezés* (ami persze egészen más volt, mint a rendi kiváltságokon felépülő feudalizmus kori civitas) *előmozdítói voltak*. Éppen ez az önként vállalt, de az európai fejlődés gyakorlatából adódó új funkció biztosított — nem közigazgatási értelemben vett — vezető szerepet Kolozsvárnak az erdélyi magyar társadalom körében.

Erdei Ferenc a város szerepét elemezve arra is kitér, hogy központi funkcióit csak abban az esetben töltheti be sikeresen, ha „e szerepnek megfelelő technikai berendezésekkel rendelkezik“. Éppen ehhez jutott hozzá Kolozsvár az állandó politikai sajtó létrehozásával a reformkorban. 1827-ben alapította Kisszántói Pethe

Ferenc a *Hazai Híradót*, amely már a következő évben *Erdélyi Híradóra* változtatta címét, s miután a szabadelvű gondolkodású, fáradhatatlan kultúraszervező Méhes Sámuel vette át szerkesztését, a reformszemlék erdélyi terjesztőjévé vált. Hogy ezt minél célszerűbben szolgálhassa, Méhes melléklapokat is kiadott, éspedig a *Vasár-Napi Újságot* Brassai Sámuel szerkesztésében s a *Nemzeti Társalkodót*, amelyet Méhes Nagyajtai Kovács Istvánnal együtt szerkesztett.

Az utóbbinak már a neve is árulkodik azzal kapcsolatban, hogy mi is történt abban a korszakban a társadalomban; a nemzeti jelző nem véletlenül került a lap címébe: a polgári nemzetké szerveződés időszaka volt ez. Nos, éppen ebben a folyamatban jutott központi szerephez Kolozsvár, és e szerepkört a lapok segítségével — s természetesen más eszközökkel is — gyakorolta. Másrészt általuk növekedett meg a város szellemi vonzaskörzete. A *Nemzeti Társalkodó* előfizetőinek földrajzi megoszlása is mutat valamit ezzel kapcsolatban. Megjelenésének évében, 1830-ban a legtöbb előfizetője, Kolozsvárt leszámítva, Marosvásárhelyt volt (24), utána Nagyenyed következett (10), majd Székelyudvarhely (4), Abrudbánya (4), Kézdivásárhely (2), Szászrégen (2), Erdőszentgyörgy (2), aztán egy-egy előfizetővel Zilah, Szilágysomlyó, Székelykeresztúr, Tövis, Zalatna, Déva, Verespatak, Vizakna, Szászváros, valamint 18-20 falu az erdélyi vármegyékből. Erdélyen túli előfizetője ekkor három volt (Pest, Debrecen és Miskolc).

Ha a fenti adatokból nem is szabad messzemenő következtetéseket levonni, a vonzaskörzet körvonalaire vonatkozólag lehetnek információhordozók.

Ismeretes, hogy a XIX. század első felében Kolozsváron erőteljes mozgalom indult az állandó magyar színházért, s ebben a törekvésében a város nagy segítséget kapott az erdélyi magyarságtól; ennek is volt szerepe abban, hogy 1821-ben otthonhoz jutott a kolozsvári Thalia a Farkas utcában.

De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a reformkorban épült ki a modern belső városszerkezet intézményi rendszere, amelynek az volt a hivatása, hogy kellemessé tegye az életet, s társadalmi nyilvánosságot biztosítson a különböző tevékenységeknek. Legyen szabad utalnunk arra, hogy Bölöni Farkas kezdeményezésére s Wesselényi Miklós támogatásával, persze nyugati modell szerint, kaszinó alakult, amelynek megvallott célja a „miveltebb társalkodás, nemzetiség előmozdítása a közértelem és közérzés terjesztése” volt. Emellett a Nevelői Kör, a „Viadál Iskola”, Gondoskodó Társaság mind a polgári társadalomszervezés eszközeinek bizonyultak. Szerepkörük Kolozsvár határait messze túlhaladta. A *Nemzeti Társalkodó* 1832. augusztus 25-i száma a széchenyies nyelvezetű *Erdélyi Casinóról* című cikkében például így érvelt: „Akármely nemzet kifejlődési történeteit megtekintjük, legtisztábban meggyőződhetünk ed éránt, hogy pallérozottság és nemzetiség boldogító szelleme, a számosabb gyülekezetek helyén, a tudományok, mesterségek és jóllét fészkeiben: a városokban eredve, onnan mintegy erkölcsi napból terjesztette jóltevé világát az egész nemzetre.” A szerző nyomban hozzáfűzi: „ez a középpont, ahonnan nekünk is kiindulni kell.”

S hogy ez a középpont többek számára elérhető legyen, meg kellett szervezni a jobb közlekedést. Hogy itt nem egyszerűen profitszerzésről volt szó, hanem a társadalom szervezéséről, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ugyanaz a Bölöni Farkas Sándor ajánlotta az egyébként is vállalkozó szellemű olasz vívómesternek, Biasini Gaetannak, aki a Gondoskodó Társaságnak, vívóiskolának is szellemi szülőatyja volt: szállót, kávéházat állítson, s indítson békoesi-szolgálatot. Mindezek meg is valósultak, s bizony Kolozsvár központjellegét nagyon megemelték. A szállóval kapcsolatban jegyezte le Tanáky Gedeon 1841-ben, az *Erdélyi Napló*ban, hogy az „magyar uraktól, lókereskedőktől, [román] hercegtől, bajor érdemjeles küldöttségétől stb. annyira el volt foglalva”, hogy ő már kiszorult onnan. Az utazni vágyó, illetőleg utazni kényserülő közönséget Biasini gyorskocsija Nagyváradig, majd Pestig és fordított irányban, illetőleg Nagyenyedig, később Brassóig és Bukarestig és innen Kolozsvár irányába, vagy éppen ide szállította.

A reformkori Kolozsvár gazdasági szerepkörét növelték azok a központi intézmények, amelyek ekkor alakultak. A fontosabbak közül megemlíthjük az Erdélyi Gazdasági Egyesületet (1844), a Jégkármentesítő Társulatot (1845), amely modern biztosító intézet funkcióját látta el, akár a rövidesen létrejövő Tűzkármentesítő Társulat (1846); ezeket megelőzte a Cukorgyári Társulat (1839) megalapítása. Megélnékült kereskedelmi élete is. Ennek a preindusztriális kapitalista szakasznak egyik jellegzetes alakja a kereskedő volt. Mégpedig az a típus, amely a feudális rend mindenfajta monopóliumai ellen a szabad kereskedelem elvével és persze meglehetősen jelentékeny pénztökével küzdött. Örmény és zsidó családok települnek be, s kereskedésük prosperál, mert a nyugati divatok is terjednek. A közgondolkodás is változóban van, jól látszik ez abból, hogy az addig lenézett kereskedők tekintélye növekszik; a különböző, főleg nemesi, sőt arisztokrata tagok-

ből álló gazdasági társulatok igyekeznek támogatásukat megnyerni. Hiába tiltakozik például a 40 tagú tímárcéh, Szábel Menyhért kolozsvári kereskedőnek engedélyt ad a városi tanács „bőrfabrika” felállítására, ha olyan árukat gyárt majd, amelyeket a tímárok nem állítanak elő.

Kolozsvár, s persze más nagyváros is, vonzani kezdi a szakembereket, mégpedig a szabad foglalkozásúakat is. Ennek során kerül Marosvásárhelyről Kolozsvárra a „gépgyártó” Rajka Péter, Bolyai Farkas tanítványa; a „selyemfabrikához” (manufaktúrához) több száz kilométer távolságról hozzatnak Csáki Rozáliának értő munkásokat; a papírmanufaktúra vezetésére pedig olyan mestert akarnak szerződtetni, aki „jó conditje” mellett mind a jó papiros készítése mesterségét, mind pedig a malombéli instrumentumok jó karba való tartásához ért, s hogy valóban szakembert kapjanak, 12 hold föld teljes jövedelmét, évi 720 rénesforintot, tüzelőfát s „szabad gyertyát” ígérnek. A reformkori Kolozsvár gazdasági életének egyik jellemzője tehát a modernség, a szabad verseny érvényesülése. A másik jellemzője a hagyomány: a céhek nemcsak éltek, hanem új erőre is kaptak a megnövekedett felvevőpiac hatására. Tehát jöttek a céhmesterek és -legények is. A városi polgárkönyv szerint 1846—1847-ben 35 céhes kisiparos tette le az esküt a város hűségére, s fogadta meg, hogy „igyekezni fog mint becsületes mesterember azon céhnek”, melybe befogadják, „érdemes tagja” lenni.

Honnan vándoroltak ide?

Ha az 1846—1849-ben Kolozsváron „valóságos polgár”-okként vagy „a város hűségére”, esetleg egyszerűen „mestersége folytatására” esküt tett személyek születési helyét számba vesszük, kiderül, hogy közülük 110 személy Kolozsváron született, 33 valamelyik erdélyi kisvárosban vagy faluban, 33-an különböző magyarországi törvényhatóságokban, ketten Bécsben, ketten Prágában, egy-egy Lembergben, Svájcban, Franciaországban. Ismételten bizonyítottnak látjuk azt a már előbb jelzett tényt, hogy a céhes emberek olyan nagy körből jöttek Kolozsvárra, amelyek átmérője kelet—nyugat irányban 800-900 kilométer lehetett. De az is két ségtelen, hogy a kör legbelső része alkotta a legintenzívebb vonzástér; három év alatt a Szilágyságból 10, a Mezőségről 10, Szatmárról pedig öt céhmester és -legény kapott letelepedési engedélyt Kolozsváron. Persze a külvárosokban, amelyek ekkorra már összenőttek a belvárossal, ennél sokkal több szegény szabad húzta meg magát s élt napszámosként, cselédként (ez a kategória persze helyet lelt a belvárosban is). Következésképpen a mindenféle betelepülők révén a XIX. század első felében Kolozsvár lakosságának száma hirtelen megnőtt, s 1848 körül elérte a tekintélyes 20-21 ezret.

3. A XIX. századot kettéosztó, de más módon össze is kötő 1848-as forradalom, a rendi előjogok és személyi függőségi viszonyok, a jobbgyrendszer megszüntetése, illetőleg a polgári jogok egyenlősége elvének kinyilvánítása a társadalmi és területi mobilitás elől elhárította az eddigi törvény szabta korlátokat. A falu felszabadulásával s a régi városjogi alkotmányok elavulása révén a városnak vidékével való kapcsolatrendszerében is új korszak kezdődött, amely a *szabad költőzködés elvén épült*.

Hogyan alakult hát Kolozsvár vonzáskörzete a XIX. század második felében?

Kétségtelen, hogy a főkormánysszék elköltözése, a birtokos nemesség elszegényedése, valamint a Habsburg-ellenforradalom neoabszolutista rendszerének megterelő politikája 1848—1849 után mintegy másfél évtizednyi időre negatívan befolyásolta Kolozsvár helyzetét. Viszont az újonnan létesített hivatalok s az 1870-ben létrejött vasúti összeköttetés, majd a század utolsó harmadában felgyorsult és a XX. század elején is tartó ipari-gazdasági haladás gyors népességgyarapodást idézett elő. De — és ezt hangsúlyozni szeretném — Kolozsvár nem vált ipari várossá (mint Temesvár és Arad, valamint Brassó), sem kereskedelmi göccá (olyan értelemben, mint Nagyvárad). Továbbra is *sok funkciójú város maradt*, s hírnevének öregbítését inkább köszönhette tudományos és művészi élete fejlődésének, mint gazdasági szerepének. Vegyük sorra néhány újabb központi, tehát olyan funkcióját, amelyek a város—vidék összefüggéseket erősítették.

Kolozsvár és környezete gazdasági kapcsolatának ápolásában legalább háromnegyed évszázadon át nagy jelentősége volt az 1850-ben létesített kereskedelmi és iparkamarának. Ennek hatásköre kiterjedt Alsó-Fehér, Szolnok-Doboka, Kolozs és Torda-Aranyos megyére, tehát arra a területre, amely addig is gazdasági vonzáskörzetét alkotta. A kapcsolatok intenzitását azonban akadályozták a közismerten rossz útviszonyok. Nos, a XIX. század közepének közgondolkodása úgy vélte, hogy a vasút majdnem minden ilyen kérdést megold. Kiderült, hogy nem éppen így történt, mert a vasúti szállítás minden jótékony hatása mellett érezhető gondokat is okozott: a Szilágyságot és a Mezőséget, valamint az Erdélyi-szigetehegységet nem kapcsolta ezután sem megfelelő hálózat Kolozsvárhoz.

Nem tagadható azonban, hogy a vasúti kapcsolatok olyan területeket tettek hozzáférhetővé, amelyek eddig a maguk külön világában, szinte a természeti gazdálkodás fókán éltek életüket. Kolozsvár gazdasági szerepét erősítette a hitelélete, amennyiben a bankok és takarékpénztárak messze tájakkal is üzleti viszonyt létesítettek. Iparosodása nem volt ugyan rohamos, de nem is maradt le a kor színvonalától; az első világháború kitörésekor kb. 2800 kis- és nagyipari vállalat működött itt, ebből 42-t tartottak gyárszerűnek.

A tudomány és oktatás, valamint a városiasodás terén is nagyot lépett előre a múlt század második felében. Nem nélkülözi a valóságfedeztetet több történésznek az a véleménye, hogy bár elveszítette közigazgatási fővárosi szerepkörét, egyféle szellemi főváros lett. Különösen rangos tudományos intézménye, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (1859) kapcsolta be Kolozsvárt, főként élénk kiadói tevékenysége révén, a közép-európai tudományos világ áramkörébe. Az erdélyi agrárszakemberképzést szolgáló mezőgazdasági főiskolája (1869) egész Erdélyt átfogó befolyásra tett szert, akárcsak tudományegyeteme (1872), amely egyebek mellett az orvostudomány és a gyógyászat fejlesztésével járult hozzá Kolozsvár vonzásának fokozódásához. S nem hagyható szó nélkül az erdélyi jellegű református teológiai intézet (1896), valamint az unitárius lelkészképzés (az unitárius kollégium keretében), úgyszintén a kereskedelmi akadémia sem. Erre az időre esik a modern civilizációs vívmányok meghonosítása is: 1871-ben tért rá a város a gázvilágításra, 1887-ben adták át a vízművet, 1892-ben a telefonközpontot, 1906-ban kezdődött a villanyvilágítás. Közben számos emberbaráti intézmény kapott helyet falai közt.

Mindez együtt járt a vidéki lakosság nagyarányú beáramlásával, ami nem kis belső társadalmi feszültséget okozott. „A törzslakosság szaporodik — írta 1889-ben Kővári László Kolozsvár statisztikus-történésze —, a vidék mind nagyobb arányokban özönlik be. Elsősorban mindenki lakás után kiált, az egyre szaporodó népesség másodsorban munka, illetőleg foglalkozás után kiált.” S mivel intézményesen nem lehetett rövid idő alatt megoldani sem ezt, sem azt, ki-ki maga próbálkozott meg vele. Ennek eredményeként épült ki a Pata utca, a Fellegvár déli, keleti és északi oldala s több külvárosi telep. Igaz viszont, hogy ekkor terjeszkedett a kertváros is a Török-vágás irányában.

4. Statisztikailag igazolható az, amit Kővári 1889-ben így fogalmazott meg: „Egy népesedésben rohamosan emelkedő város vagyunk.” Ez már az a korszak volt, amikor a paraszti népesség beköltözése tömegessé vált.

Népszámlálási adatok szerint 1857-ben 20 615, 1870-ben 26 638, 1880-ban 30 363, 1890-ben 35 855, 1900-ban 46 670 s 1910-ben 60 808 lakosa volt Kolozsvárnak. Ha a XIX. század előtt nem kevesebb, mint 300 év kellett ahhoz, hogy lakosságának a száma megkétszereződjék, most alig több mint ötven év alatt megháromszorozódott a népesség.

Hogyan alakult, a XIX. század második felében, jórészt ösztönösen ható törvényszerűségek szerint, Kolozsvár népességi vonzáskörzete?

Az 1880-as és a következő három, évtizedenkénti népszámlálás feltüntette mind abszolút számokban, mind viszonylagos arányaiban a helybeli és nem helybeli születésű lakosság adatait. Ezek alapján mutatja be táblázatunk százalékos arányokban a népesség helybeli és nem helybeli születési helyét:

	Kolozsvár	Kolozs megye	Más megye
1880	50,36	13,41	32,37
1890	46,91	12,63	37,05
1900	46,55	12,24	39,02
1910	42,66	12,92	42,53

Látható, hogy 1880-ban a helybeli születésűek és a máshonnan beköltözötték aránya még nagyjából egyforma; aztán a helybelieké 46,91 százalékra csökkent, s 1890-től már többségben voltak a frissen bejötték és megtelepedettek. (A maradék vagy külföldön, vagy ismeretlen helyen született.)

A vonzáskörzet alakulása szempontjából eligazítóak a máshol született személyek földrajzi koordinátái. Mivel a statisztika különbséget tesz az „azon megyebeliek”, azaz Kolozs megyeiek s a „más megyebeliek” közt, a legbelső vonzáskörzetet nem nehéz meghatározni: mind a 100 kolozsvári közül 13-an valamely Kolozs megyei településben születtek. Tehát a város első számú demográfiai mezője maga a megye volt, amelyben feküdt. Egyébként ez így volt a többi megye és megyeszékhely viszonylatában is.

A következő népességvonzási gyűrű kiterjedésének a megállapítása már nem ennyire egyszerű a Kolozsvárra vándorolt népesség nagy születési szóródása miatt. A kizárás módszeréhez kell folyamodni, nem vesszük tehát figyelembe, ennél a

második körnél, azokat a megyéket, ahol a Kolozsvárra vándorolt személyek aránya egy százalékon alul maradt. Így a csökkenő arány sorrendjében tüntetjük fel azokat a megyéket, ahonnan az egy százalékot meghaladta a Kolozsvárra költözőtt személyek száma (az 1900-as népszámlálás tükrében):

Szolnok-Doboka	4,23	Udvarhely	3,35	Bihar	1,53
Maros-Torda	4,09	Szilágy	3,03	Szatmár	1,34
Torda-Aranyos	3,55	Alsó-Fehér	1,84	Háromszék	1,05

Ezek szerint Kolozsvár 1900. évi népességének mintegy 24 százaléka született a felsorolt kilenc megyében. Ha a könnyebb tájékozódás kedvéért nagy tájegységek szerint csoportosítjuk a megyéket, kiderül, hogy a Mezőség (Szolnok-Doboka; Torda-Aranyos és Maros-Torda egy része), az Erdélyi-sziget-hegység és vidéke (Torda-Aranyos és Alsó-Fehér egy része), valamint a Szilágyság és Szatmár megye, továbbá a Székelyföld egy része (Udvarhely, Háromszék; Maros-Torda nagy része) a második népességi vonzásmező, ahol Kolozsvár minden 100 lakosa közül 24 született.

Ha végül a külső kört is meg akarjuk vonni, felsorolhatjuk még Csík megyét, ahol Kolozsvár 1900. évi népességének 0,93 százaléka született, Beszterce-Naszódot (0,79) s Hunyad megyét (0,75). Jöttek persze Kolozsvárra máshonnan is, úgyszólván az Osztrák—Magyar Monarchia egész területéről, de olyan csekély számban, hogy a vonzáskörzet kutatásánál elhanyagolhatók.

Ha a nemzetközi összehasonlítás tükrében vizsgáljuk Kolozsvár demográfiai vonzáskörzetét, először is még egyszer számba kell vennünk adatainkat: ezek szerint Kolozsvár lakosságának 83 százaléka született a századforduló éveiben egy olyan körben, amelynek átmérője mintegy 250-300 km lehetett, tehát mintegy háromszor volt kisebb, mint az a vonzáskör, ahonnan a céhes iparosok toborzódtak. Ami a nemzetközi adatokat illeti: Jaqueline Beaujeu és Garnier Georges Chabot városföldrajza szerint a második világháború után Franciaországban az 50—100 ezer lakosú városok demográfiai mezője 100—200 kilométeres átmérőjű körnek felelt meg. Amint láttuk, Kolozsvár vonzáskörének átmérője valamivel nagyobb volt 1900 körül, és ez véleményünk szerint etnikai tényezővel magyarázható. A nagyrészt magyar etnikum által lakott város nagyobb vonzerőt gyakorolt vidéken a magyar lakosságra, s így a betelepedésben is ez az arány érvényesült, de minden hatósági beavatkozás nélkül.

A beáramló vidéki népesség nagyobb része megtelepedett, s városi illetőséget szerzett, kisebb része mozgó elem maradt, alkalomadtán továbbállt.

Arra a felmerülő kérdésre, hogy a beáramlók milyen szakmai s társadalmi struktúrába illeszkedtek bele, a történeti forrásokban csak hozzávetőleges választ kapunk. De az még így sem érdektelen. Az akkori Kolozsvár legnagyobb gyárában, a dohánygyárban a munkakönyvrajstrom szerint 1895—1902 közt nagyrészt olyan munkások dolgoztak, akik a városban, Kolozs megyében születtek, illetőleg az említett második vonzáskörzetből jöttek be. Tehát a beköltözők jó része ipari munkás lett. De nem sokkal lehetett kisebb azoknak a száma sem, akik cselédnek szegődtek el vagy napszámoskodtak, hogy szegényes létfeltételeiket biztosíthassák. Továbbra is jelentős számban jöttek a kisiparosok: csupán 1867—1872 közt 36 vidéki mester és legény tett fogadalmat a kolozsvári tanácsnak a város hűségére. Az értelmiség, a szabad foglalkozásúak, a tisztviselők főként a kolozsvári családok köréből kerültek ki, tehát a betelepülők aránya kisebb volt.

A bejövők társadalmi beilleszkedése sem volt mentes a zökkenőktől. Már csak azért sem, mert — amint Békésy Károly *Kolozsvár közgazdasági múltja és jelene* című tanulmányában írta — a város társadalmi osztályait „egymástól majdnem keleties szellem választja el“. Ez a kasztshellum a különböző társaságok struktúrájában is kifejezésre jutott: az úri kaszinó jórészt az arisztokratáké, a Kolozsvári Kör a tanároké és a felsőbb hivatalnokrétegé, az Iparosegylet a tehetősebb iparosoké volt; az Iparos Ifjak Önképző Egyletének társadalmi összetételét a címe is elárulja, akárcsak a Kereskedő Ifjak Társaságát ennek neve. Az ipari munkások szakegyletekbe, szakszervezetekbe tömörültek, és a századfordulón már meglehetősen nagy erőt képviseltek a város társadalmi életében. A „körön kívül“ maradtak a társadalmi kirekesztettség rossz közérzete ellen úgy próbáltak védekezni, hogy az ugyanazon vidékről származók a külvárosokban egymás szomszédságában telepedtek meg, megőrizve ilyenformán a falutelepülésre jellemző szomszédsági rendszer formáját. Ebből a helyzetből aztán a családok egyenként igyekeztek egy belsőbb körbe, felsőbb társadalmi rétegbe bejutni.

Ebben a gyors ütemű fejlődési-átalakulási stádiumban találta a közép-európai városok „csillagrendszerében“ is jól jegyzett Kolozsvárt az első világháború kitérése.

Békésy Károly: *Kolozsvár közgazdasági múltja és jelene*. Kvár, 1899. — Csetri Elek: *Kolozsvár népességtörténete — számokban*. Utunk Évkönyv, 1975. — Erdei Ferenc: *Város és vidéke*. Bp., 1977. — *Istoria Clujului* (Szerk. Ștefan Pascu). Kvár, 1974. — Jakab Elek: *Kolozsvár története* II., III. Bp., 1888. — Kolozsvári Sándor—Óvári Kelemen: *Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Corpus Statutorum Hungariae Municipium I. Bp.*, 1885. — Kövári László: *Kolozsvár közgazdasági fejlődése, iránya, feltételei*. Kvár, 1889. — *Magyar statisztikai közlemények*. Új sorozat, 5. Bp., 1907.

FAZEKAS LÁSZLÓ

NYÁRVÉGI VERS

I.

szépek voltak az eddigi hónapok
és önzetlenek miként a lélek
odaadó tizenkilenc éves mozdulatok
derengnek a vízfenéken
lassan érik be idén a gyümölcs
akár a mi vágyunk terveink
szürküil
megelégedett kecskenyájak
fodroznak alá (liliomok közt)
Gileád hegyein
hűvösödik
feltérnek ezentúl
a halkabb és melegebb szavak
diólevél zörög
az utolsó fecskerajok szállanak
valahol az Al-Duna fölött
(magába-fordul a beszéd
a csönd
az ének)
tovahullámszik árnyuk a vizen
szép kilenc hónapot értünk
ez a mérleg s
én egyik serpenyőjét elviszem

II.

ritka-szövésű fény dereng
az összekuszált kerteken
hullatja levelét a nyár
feszülő villanyhuzalon
meg-megremeg az unalom
s véletlen felbőg egy számár
madár- s vonatfütty egyre meg
visszahúzódnak a hegyek
hátrahagyva a patakot
szeptemberrel siró szelek
ébredtetik reggel neved
valahol túl a tudaton
mint aki aprópénzét szórja
utolsó bimbót nyit a rózsza
míg futja én csak ezt viszek
szállnak a széllel a szavak
ezt a néhány sort nem szabad
megmutatnod mindenkinek.